

5. Лызь Н. А. Развитие безопасной личности в образовательном процессе вуза : [монографія] / Н. А. Лызь. – Таганрог : ТРТУ, 2005. – 305 с.

6. Мельницкая Т. Б. Информационно-психологическая безопасность населения в условиях риска радиационного воздействия: концепция, модель, технологии : автореф. дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.04, 05.26.02 / Т. Б. Мельницкая. – СПб., 2009. – 54 с.

7. Приходько І. І. Засади психологічної безпеки персоналу екстремальних видів діяльності : монографія / І. І. Приходько. – Х. : Акад. ВВ МВС України, 2013. – 745 с.

8. Столин В. В. Самосознание личности : [монография] / В. В. Столин. – М. : МГУ, 1983. – 288 с.

УДК 159.9

Світлична Н.О. к. психол. н., старший викладач кафедри прикладної психології НУЦЗУ

ОСОБЛИВОСТІ СХИЛЬНОСТІ ТА ГОТОВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ДО РИЗИКУ

Дослідження ризику в психології, і зокрема його вплив на поведінку людей в різних ситуаціях невизначеності, зараз досить актуально і являє собою чималу цікавість це і зумовило вибір теми нашої статті. Ризик у психології, досліджується переважно в рамках теорії мотивації досягнення, теорії рішень та концепції надситуативної активності. Дослідження ризику в психології, і зокрема його вплив на поведінку людей в різних ситуаціях невизначеності, зараз досить актуально і являє собою чималу цікавість для дослідників. Ризик є досить багатограним явищем, яке можна розглядати з різних, а іноді і з протилежних позицій. Неоднозначність даного поняття ще раз доводить актуальність цієї проблеми не тільки в психології, але і в інших науках, які займаються вивченням діяльності суб'єктів, колективів, організацій і т.д.

Ключові слова: ризик, схильність, готовність.

Исследование риска в психологии, и в частности его влияние на поведение людей в различных ситуациях неопределенности, сейчас весьма актуально и представляет собой немалый интерес это и обусловило выбор темы нашей статьи. Риск в психологии, исследуется преимущественно в рамках теории мотивации достижения, теории решений и концепции надситуативной активности. Исследования риска в психологии, и в частности его влияние на поведение людей в различных ситуациях неопределенности, сейчас весьма актуально и представляет собой немалый интерес для исследователей. Риск является достаточно многогранным явлением, которое можно рассматривать с разных, а иногда и с противоположных позиций. Неоднозначность данного понятия еще раз доказывает актуальность этой проблемы не только в психологии, но и в других науках, занимающихся изучением деятельности субъектов, коллективов, организаций и т.д.

Ключевые слова: риск, склонность, готовность.

Постановка проблеми. Стрімкі перетворення, що відбуваються в українському суспільстві під впливом активних трансформаційних процесів, пред'являють жорсткі вимоги до особистості через високу ступінь невизначеності, що збільшує вагу ризику в життєдіяльності людини. В сучасній науці зростає увага до проблеми ризику з боку дослідників різних спеціальностей – психологів, соціологів, юристів та ін., що характеризує означену проблему як міждисциплінарну. В психології необхідність розробки проблеми ризику пов'язана із дослідженням його суб'єктивної сторони, зокрема, з вивченням індивідуально-психологічних особливостей схильності до ризику як властивості особистості, котра виявляється в ситуаціях різного ступеню складності і може сприяти або запобігати адаптаційним процесам в життєдіяльності людини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У психології даною проблемою займалися А.П. Альгін, Г.М. Солнцева, Т.В. Корнілова й ін. Ю.К. Козелецький і В.В. Кочетков розглядали ризик у психологічній теорії рішень, у той час як В.А. Петровський сформулював гіпотезу про існування "надситуативного" ризику й розглядав ризик як особливого роду активність. У свою чергу С.А. Ліпатов вивчав "керований і некерований" ризик.

Як видно, ризик є досить багатогранним явищем, яке можна розглядати з різних, а іноді й із протилежних позицій. Неоднозначність даного поняття ще раз доводить актуальність цієї проблеми не тільки в психології, але й в інших науках, які займаються вивченням діяльності суб'єктів, колективів, організацій і т.д.

Виклад основного матеріалу. Поняттям "ризик" користуються багато конкретних суспільних і природничих наук. Кожна з них має свій предмет, свою спрямованість у дослідженні ризику й користується для цього власними методами. Така ситуація дозволяє виділити дуже багато різних аспектів, в яких розглядається ризик.

Але перед тим, як розглянути концепції ризику, необхідно розкрити зміст даного поняття.

На цей час немає загальноприйнятого визначення для цього терміна, у його трактуванні існують численні розбіжності. Це пояснюється багато в чому багатогранністю цього явища, що має не співпадаючі, а іноді протилежні реальні підстави.

У масовій свідомості поширена думка про ризик як про можливу небезпеку або невдачу. У деяких випадках ризик розуміється як діяльність, чинена в надії на вдалий результат або просто ситуативна характеристика діяльності [1].

С.І. Ожегов визначив ризик як можливу небезпеку й дію на вдачу в надії на щасливий результат. Тобто, необхідні елементи ризику, на думку С.І. Ожегова, це [10]: небезпека, невизначеність, випадковість.

Для того щоб існував ризик, необхідна небезпека, у якій закладена невизначеність.

На думку О. Ренна, ризик - це можливість того, що людські дії або результат її діяльності приведуть до наслідків, які впливають на людські цінності [12].

Наприклад, в інженерно-фізичних науках термін "ризик" вважається вірогідністю, помноженою на наслідки. У психології, із цього погляду, "ризик" скоріше розглядається як функція суб'єктивно сприйманих користностей і вірогідностей їхнього прояву.

А.П. Альгін визначає ризик уже як діяльність, пов'язану з подоланням невизначеності в ситуації неминучого вибору, у процесі якої є можливість кількісно і якісно оцінити вірогідність досягнення передбачуваного результату, невдачі й відхилення від мети [1].

Невизначеність неоднорідна за формою прояву й по змісту. Джерела виникнення невизначеності різноманітні. Одне з них пов'язане з наявністю елементів випадковості й стихійності. Наприклад, спонтанність природних явищ і стихійні лиха.

Також до джерел невизначеності відноситься й людська діяльність, взаємовплив людей, що носить невизначений і неоднозначний характер. Або імовірнісний характер науково-технічного прогресу: практично неможливо заздалегідь у всій повноті визначити конкретні наслідки тих або інших наукових відкриттів.

Існування невизначеності пов'язане з неповнотою, недостатністю інформації про об'єкт, процес, явище, стосовно якого приймається рішення, з обмеженістю людини в зборі й переробці інформації, з постійною мінливістю інформації про об'єкти (саме тому в практичному житті широко розповсюджений метод "проб і помилок").

З вищесказаного можна зробити висновок, що до основних факторів, що породжують невизначеність і, отже, ризик відносяться:

По-перше, внутрішні фактори, що властиві суспільству як соціальному організму: суперечливість суспільних явищ, елементи стихійності, випадковості;

По-друге, це фактори, пов'язані з неповнотою інформації, відомостей про об'єкт;

По-третє, фактори, обумовлені впливом суб'єкта на громадське життя з метою реалізації своїх потреб;

По-четверте, фактори, пов'язані із впливом науково-технічного прогресу на соціальне, економічне, політичне й духовне життя [1].

Крім невизначеності необхідною властивістю ризику є альтернативність - можливість вибору із двох або декількох можливих варіантів, рішень, напрямків, дій. Відсутність можливості вибору знімає ситуацію ризику. Саме тому в психології ризик досліджується переважно в рамках теорії ухвалення рішень.

Важливо відзначити, що ризик завжди являє собою ситуацію оцінки вірогідності погіршення положення (це більш докладно розглядається в психологічному аспекті ризику).

У сучасних дослідженнях з різних точок зору розглядається й природа ризику. Ряд авторів вважають, що ризик - це "об'єктивна категорія, що дозволяє регулювати відносини між людьми, трудовими колективами, організаціями й іншими суб'єктами громадського життя, що виникають внаслідок перетворення можливої небезпеки в дійсність". Ризик при цьому розглядається як поняття, що представляє собою можливість небезпеки випадкового настання негативних наслідків.

Досить широко поширена суб'єктивна концепція ризику. Із цієї позиції ризик завжди суб'єктивний, "оскільки виступає як оцінка людиною вчинку, як свідомий вибір з врахуванням можливих альтернатив... Суб'єктивна концепція орієнтована на суб'єкт дії, враховує усвідомлення наслідків, вибір варіанта поведінки". Із цього погляду прояв ризику завжди пов'язаний з волею й свідомістю людини, "ризик - це вибір варіанта поведінки з врахуванням небезпеки, можливих наслідків".

Незважаючи на розходження поглядів на природу ризику, нам здається, що й та, і інша концепції ризику правомірні, залежно від мети дослідження.

На цей час у психологічних дослідженнях ризику можна виділити три основних напрямки [4].

Перше визначає ризик як "ситуативну характеристику дій (діяльності) суб'єкта, що виражає невизначеність їхнього результату для діючого суб'єкта й можливість несприятливих наслідків у випадку невдачі". Тут ризик розглядається в рамках концепції надситуативної активності й теорії мотивації досягнення.

Концепція мотивації досягнення успіху вивчає мотиваційну сферу людини, що відбиває "прагнення особистості до найкращого виконання діяльності в ситуації досягнення".

Ситуація досягнення характеризується наявністю двох умов: завдання, яке необхідно виконати й стандарту якості виконання цього завдання. У даній ситуації в діяльності особистості проявляються дві протилежно спрямовані тенденції: прагнення досягти успіху й прагнення уникнути невдачі.

У рамках надситуативної активності ризик завжди розрахований на "ситуативні переваги"; ризик мотивований, доцільний. Це ризик для чогось: заради самоствердження, грошей і т.д.

Як відзначає Корнілова "надситуативний ризик, як особлива форма прояву активності суб'єкта, пов'язаний з існуванням надситуативної активності, що представляє собою здатність суб'єкта підніматися над рівнем вимог ситуації, ставити мети, надлишкові з погляду вихідного завдання" [5].

Другий напрямок, розглядає ризик з погляду теорії рішень, як ситуацію вибору між альтернативними або можливими варіантами дій.

Ця позиція пов'язана з виміром імовірності помилки або невдачі вибору в ситуації з декількома альтернативами.

І, нарешті, третє вивчає взаємозв'язок індивідуального й групового поведіння в ситуаціях ризику і являє собою соціально-психологічний аспект ризику.

Загальне, в перерахованих вище концепціях, полягає в тім, що вони одноголосно вважають ситуацію ризику ситуацією оцінки.

Ризик виражає "прогностичну оцінку ймовірності несприятливого результату, ситуації що розвивається (яка ще не закінчилася). Ризик - це не описова (атрибутивна) характеристика ситуації, а оцінювана категорія, що невід'ємно пов'язана з дією людини, її оцінкою - "оцінкою себе" [4].

Відповідно до цього визначення ситуація ризику виникає тільки тоді, коли з'являється суб'єкт, що діє в цій ситуації. При цьому важливо відзначити, що ситуація ризику може виявитися небезпечною, якщо суб'єкт змушений діяти в ній, але небезпечна ситуація не обов'язково є ризикованою. Для різних суб'єктів, що діють у тих самих умовах, ситуація може виявитися різною - ризикованою для одного й неризикованою для іншого.

Отже, поняття ризик нерозривно пов'язане з представленням про дію суб'єкта й може бути визначене як характеристика цієї дії. Але характеристика дії як ризикованою не атрибутивна, а оцінювана. Ризик є оцінкою можливості здійснення дії, можливості досягнення результату, що відповідає меті.

Таким чином, ризик - це "прогностична, що випереджає дію оцінка, яка формується на стадії організації або планування дії".

Крім прогностичної оцінки, необхідною умовою ситуації ризику є невизначеність. І, якщо розглядати ризик у психологічному аспекті, то головні джерела невизначеності перебувають у самому діючому суб'єкті. Саме він "зважує" умови, у яких дія буде здійснена, фактори, що впливають на дію і його майбутній результат [4].

Досить важливим завданням є й необхідність оцінити ступінь невизначеності й виявити фактори, що визначають критерії ухвалення рішення суб'єктом про те, чи треба йому діяти, відкласти дію або відмовитися від неї [8].

Так, до факторів, що визначають критерій ухвалення рішення, відноситься значимість успіху або ціна невдачі майбутньої дії.

Ще один фактор - суб'єктивна оцінка витрат на досягнення бажаного результату.

Особлива група факторів, що впливають на вибір критерію, пов'язана з індивідуально-особистісними особливостями суб'єкта. Насамперед, це схильність до ризику.

Безпека для людини поняття неоднозначне, як неоднозначна сама людина. Це узгоджується з наступними видами ризиків, що виділяються в ризикології: економічні, соціальні й індивідуальні (об'єктивні ризики). Оскільки людина істота суб'єктивна, вона сприймає дані ризики через призму власного досвіду, тобто суб'єктивно [7].

Ризик і сміливість грають істотну роль в управлінні, в процесі ухвалення рішень, захищають від консерватизму та конформізму. Певна міра ризику необхідна і вченому, і підприємцеві, і політикові. Завдяки ризикованим діям людина здатна вигравати, перемагати суперника та обставини. Але необґрунтований ризик призводить до поразки: ризикуючи, людина може втратити все. Брак сміливості й обережність в діях заважають досягненню цілей. Керівник, який боїться ризикувати, втрачає здатність розвиватися і досягати високих цілей [9].

Сміливість та схильність до ризику як риса особистості в різних умовах виявляються по-різному. Одні і ті ж люди вибирають різний рівень ризику залежно від обставин і умов.

Сміливість (схильність до ризику) - не самоціль, а лише засіб досягнення успіху [6]. Але ефективність діяльності та досягнення цілей залежать не лише від сміливості та здатності ризикувати. Інтелект, досвід, мотивація, організованість, обставини також визначають ефективність будь-якої діяльності. У цьому списку сміливість займає далеко не перше місце. Без відповідного рівня мотивації на успіх в діяльності не варто і сподіватися.

Залежність між сміливістю (схильністю до ризику) та ефективністю діяльності досить складна і неоднозначна. Високий рівень сміливості (особливо в перехідний, критичний період) грає позитивну роль в діяльності людини і може забезпечити успіх. Завдяки ній суб'єкт може контролювати страх і приймати ризиковані (але адекватні) рішення.

Здатність, компетентність, досвід полегшують вибір найбільш оптимальних варіантів досягнення мети, а сміливість та мотиваційні структури забезпечують їх реалізацію.

Сміливість може також грати і негативну роль, занижувати ефективність діяльності. Це трапляється тоді, коли сміливі дії не є наслідком розумного розрахунку та позбавлені раціональності. Сміливість, яка не контролюється розумом, може привести до драматичних наслідків.

Таким чином, успіх в діяльності забезпечується оптимальним поєднанням сміливості та раціоналізму [11].

Міра ризику та міра сміливості залежать від віку індивіда. Молоді люди, як правило, більш схильні ризикувати, чим літні. Ризикованість, позбавлена досвіду й мудрості, безглузда, нераціональна, нерозумна. Глибше пізнаючи світ, людина приймає раціональніші та зважені рішення.

Люди схильні до більшого ризику в довільних діях (коли самі вибирають дії та визначають ситуацію), чим в обов'язкових.

В ході спільної діяльності люди діють сміливіше та ризикованіше, чим індивідуально.

Так, як ми проводили дослідження на працівниках ДСНС, важливим є специфіка вибору рішення колективу в ситуації ризику, їх відношення до нього та інше.

Специфіка відносин соціальних суб'єктів до діяльності з елементами ризику визначається рядом обставин. Наприклад, передумови для різного поведіння членів керівного колективу й виконавців створюються тим, що саме перші приймають рішення, які виконують останні. На відношення до прийняття рішень із певним ступенем ризику впливають розходження в соціальному статусі - у керівного колективу він, як правило, вище, ніж у виконавців.

Крім цього, розбіжності у відношенні до ризику залежать і від того, який суб'єкт - індивід або група - приймає рішення, пов'язане з ризиком. Процесу групового прийняття рішень у порівнянні з індивідуальним властиві деякі особливості: колективні рішення, як правило, менш суб'єктивні й пов'язані з більшою вірогідністю здійснення.

А.П. Альгін відзначає, що "у ході експериментального вивчення процесів групового прийняття рішень були виявлені явища зрушення ризику й групової поляризації, що свідчать про те, що групові рішення не зводяться до суми індивідуальних, а виступають специфічним продуктом групової взаємодії. Феномен зрушення ризику означає, що після проведення групової дискусії зростає рівень ризикованості групових або індивідуальних рішень у порівнянні з первісними рішеннями членів групи" [1].

Ця закономірність означає, що людина, що діє в групі, готова прийняти рішення з більшим рівнем ризику, чим індивід, що діє поодиноці. Саме груповий тиск відіграє значну роль у зміні рівня ризикованості прийнятих рішень.

Відкриття явища зрушення ризику поставило перед дослідниками питання про те, чому рішення, прийняті в групі, пов'язані з більшим ризиком, чим індивідуальні. Було сформульовано кілька гіпотез, що пояснюють дане явище.

Сюди, насамперед, відносяться гіпотези дифузії (поділу) відповідальності, ознайомлення, лідерства, зміни корисності й ризику як цінності.

Гіпотеза дифузії відповідальності виходить із того, що "групова дискусія породжує емоційні контакти між членами групи й призводить до того, що індивід буде відчувати меншу відповідальність за ризиковані рішення, оскільки вони виробляються всією групою". Групова дискусія послабляє тривожність членів групи в ситуаціях ризику. Якщо пе-

редбачувані ризиковані рішення приведуть до невдачі, індивід буде нести відповідальність не один - вона пошириться на всіх членів групи.

Таким чином, відповідно до гіпотези дифузії відповідальності, група приймає рішення більше високого рівня ризику тому, що відповідальність за нього розподіляється між всіма членами групи й це зменшує страх перед невдачею.

Гіпотеза ознайомлення припускає, що зрушення ризику не є властиво груповим ефектом, а являє собою "псевдогруповий ефект", тобто хоча й виникає в групі, але фактично до наслідків групового впливу не відноситься. Відповідно до цієї гіпотези, "будь-яка процедура, що підсилює знайомство із проблемою, що включає ризик, спонукує учасників експерименту до більшого ризику щодо даної проблеми".

Таким чином, зсув ризику - це не продукт групової дискусії, а результат сміливості, ризикованості, що проявляється в міру все більшого пізнання проблеми, "входження" у неї під час дискусії.

Гіпотеза лідерства побудована на вивченні якостей членів групи, які сприймаються групою як лідери. Дана гіпотеза затверджує, що люди, спочатку (до дискусії) більше схильні до вибору ризикованих рішень, прагнуть до лідерства й у груповій дискусії. Тому остаточний ступінь групового ризику може бути результатом впливу лідера групи.

Гіпотеза користі виходить із того, що в результаті обміну інформацією в ході дискусії відбувається зміна користі, що членам групи, що приймають рішення, приписують наявним альтернативам. У результаті групової взаємодії змінюється також і корисність ризику, пов'язана з тим, що суб'єктивні значення цінності, які приписуються ризику окремими членами групи, стають подібними.

Гіпотеза ризику як цінності вперше була запропонована Р.А. Брауном [2]. Головна ідея полягає в тім, що люди цінують ризик і в груповій ситуації багато хто з них, у тому числі й "обережні індивіди", прагнуть приймати більше ризиковані рішення, щоб підвищити свій статус у групі. Тому в умовах групової дискусії вони міняють свої оцінки у бік більшого ризику з метою створити про себе подання як про людей рішучих, і тих, що вміють ризикувати.

Особливості прояву ризику зв'язані не тільки з діяльністю конкретних суб'єктів, але й з тим, яка сфера реалізації діяльності суб'єкта.

Якщо розглядати ризик як "специфічний вид діяльності в умовах невизначеності", а діяльність як "процес доцільного перетворення людиною природної й соціальної дійсності", то із цього погляду існує ризик господарський, педагогічний, спортивний, політичний, професійний і ін.

Особливість, наприклад, професійного ризику полягає в тім, що він виступає у формі можливої небезпеки, тобто людина, що здійснює певну професійну діяльність, постійно перебуває в ситуації "неминучого"

ризик. Кількісною мірою професійного ризику смерті може бути прийнята вірогідність загибелі людини за одиницю часу: наприклад за рік.

На ризик при виконанні професійних обов'язків люди можуть іти по всіляким причинам: через хибно зрозуміле самолюбство, з побоювання підірвати власний престиж в очах навколишніх, заради слави або матеріального заохочення, почуття боргу й т.п.

При розгляді питання про вплив різних факторів на вибір суб'єктом ризикованих альтернатив виділяється кілька точок зору [3]:

- Суть першої - суб'єктивістської - полягає в тім, що рішення, які вибирає людина, обумовлені його особистісними властивостями і якостями: такими як темперамент, сила волі й ін.

- Ситуаційна точка зору припускає, що поведженням людей у ситуації вибору переважно управляє зовнішнє середовище: організаційна структура підприємств, засобу масової інформації й т.п.

- Третя точка зору поєднує дві попередні позиції, тому є найбільш об'єктивною й ґрунтується на "визнанні доцільності розрізняти серед факторів, що впливають на вибір тієї або іншої ризикованої альтернативи або на відмову від ризику, соціальні, психологічні й соціально-психологічні, які діалектично взаємодіють, взаємовпливають один на одного".

Схильність до ризику - це не просто особистісна якість. Вона неоднаково проявляється в різних умовах.

А.П. Альгін відзначає, що "якщо система планування орієнтована насамперед на кількісні показники й заснована на адмініструванні, то, мабуть, небагато знайдеться сміливців у таких умовах іти на ризик. Розумніше буде відмовитися від ризикованих, хоча й більш перспективних дій, рішень. Якщо в організації обґрунтований ризик вважається нормою, то тут працівники будуть значно частіше приймати сміливі, ініціативні рішення в порівнянні з колективом, де ризик вважається "соціальним злом" [1].

Вибір суб'єктом конкретної альтернативи, пов'язаної з певним ступенем ризику, залежить не тільки від впливу зовнішнього середовища, але й від дії психологічних факторів. На вибір рішення впливає індивідуальність, темперамент, психологічний склад, мотиви, відносно стійкі властивості особистості.

Разом із соціальними й психологічними, на спрямованість вибору й відношення суб'єкта до ризику, впливають і соціально-психологічні фактори. До них відносяться: приналежність особистості до певної соціальної групи, специфіка взаємодії між членами групи, її організаційна структура, ступінь узгодження між членами групи різних інтересів і т.д.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Таким чином, можна зробити висновок, що, хоча ризикована ситуація може не тільки бути гарним приводом для організації суб'єктів, але й дезоргані-

зувати діяльність колективу (феномен "знання-незнання" про ризик), але в більшості випадків ситуація ризику підвищує ступінь згуртованості групи.

Проаналізувавши психологічну літературу з проблеми вивчення ризику ми прийшли до висновку: ризик - це "прогностична, що випереджає дію оцінка, яка формується на стадії організації або плануванні дії".

Ризик у психології, досліджується переважно в рамках теорії мотивації досягнення, теорії рішень та концепції надситуативної активності. Хоча в даний час велика частина діяльності суб'єктів пов'язана з ризиком, і величезний вплив на суб'єктів в ситуації ризику надають саме психологічні фактори.

Тому дослідження ризику в психології, і зокрема його вплив на поведінку людей в різних ситуаціях невизначеності, зараз досить актуально і являє собою чималу цікавість для дослідників.

Ризик є досить багатограним явищем, яке можна розглядати з різних, а іноді і з протилежних позицій. Неоднозначність даного поняття ще раз доводить актуальність цієї проблеми не тільки в психології, але і в інших науках, які займаються вивченням діяльності суб'єктів, колективів, організацій і т.д.

ЛІТЕРАТУРА

1. Альгін А. П. Ризик і його роль у суспільному житті / А. П. Альгін – К. : Вища освіта, 1989. – 184 с.
2. Задорожнюк И. Е. Феномен риска и его современные экономико-психологические интерпретации / И. Е. Задорожнюк, А. В. Зозулюк // Психологический журнал. – 1994. – №2. – С. 22 – 31.
3. Ковальов Є. Є. Нова техніка й проблема безпеки людини / Є.Є. Ковальов // Питання з психології. – 1981. – №5.
4. Козелецкий Ю. К. Психологічна теорія рішень / Ю. К. Козелецкий – М. : МГУ, 1979. – 209 с.
5. Корнілова Т. В. Діагностика мотивації й готовності до ризику / Т. В. Корнілова. – М. : Ижевск, 1997. – 225 с.
6. Корнілова Т. В. Личностные предпосылки успешности деятельности брокера / Т. В. Корнілова, А. П. Корнілов // Психологический журнал. – 1993. – №1. – С. 37.
7. Котик М. А. Психологія й безпека / М.А. Котик. – К. : Вища освіта, 1998. – 158 с.
8. Кочетков В. В. Індивідуально-психологічні проблеми прийняття рішень / В.В. Кочетков, І.Г. Скотнікова. – К. : Видавничий дім «Ін Юре», 1993. – 214 с.
9. Ліпатов С. А. Ризик, що важко виміряти / С. А. Ліпатов // Керування ризиком. – 1998. – №3. – С. 8.
10. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов. – М. : ПЕРСЭ, 1964. – 564 с.

11. Чаплигін А. Р. Ризик та мислення індивіда в умовах внутрішньоособистісного конфлікту / А. Р. Чаплигін // Соціальна психологія. – 2004. – № 6 (8). – С. 132–136

12. Renn O. Три десятиліття дослідження ризику / О. Renn // Питання аналізу ризику. – 1999. – №1. – С. 47.

УДК 159.915

Селюкова Т.В., ст. преподаватель кафедры общей психологии НУГЗУ; Федосеев В.А., к. мед. н, доцент, доцент кафедры психологии, Харьковский национальный аэрокосмический университет имени Н.Е. Жуковского «ХАИ»;

Литвинова В.Я., к. психол. н, доцент кафедры психологии, Харьковский национальный аэрокосмический университет имени Н.Е. Жуковского «ХАИ»

КЛИНИЧЕСКИЕ ВАРИАНТЫ НАРУШЕНИЯ ПОВЕДЕНИЯ В ОТДАЛЕННОМ ПЕРИОДЕ У ДЕТЕЙ ПЕРЕЖИВШИХ ЭКСТРЕМАЛЬНЫЕ СИТУАЦИИ

У статті розглянуто питання вивчення порушення поведінки у дітей, які зазнали впливу різних видів екстремальних ситуацій з урахуванням особливостей дитячого віку у зв'язку із не сформованістю та незрілістю особистості.

Ключові слова: порушення поведінки, розлади психіки, екстремальні ситуації.

В статье рассмотрены вопросы изучения нарушения поведения у детей, переживших различные экстремальные ситуации с учетом особенностей детского возраста связанных с несформированностью и незрелостью личности.

Ключевые слова: нарушения поведения, расстройства психики, экстремальные ситуации.

Постановка проблеми. Актуальность изучения влияния экстремальных ситуаций на личность ребенка обусловлена возрастанием частоты экстремальных ситуаций в жизни всего мирового сообщества и отдельного человека. Проблема устойчивости личности в нестабильном мире становится насущной; исследования социально-психологических детерминант этой устойчивости выступают фактором обеспечения безопасности жизнедеятельности.

За последнее время чрезвычайные ситуации, как это ни парадоксально звучит, все в большей мере становятся фактом нашей повседневной жизни. При стихийных бедствиях, катастрофах и других экстремальных воздействиях зачастую развиваются как массовые так и индивидуальные психогенные расстройства, обуславливающие дезадаптацию личности. Психопатологические расстройства в экстремальных ситуа-